

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Іван Тітко,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри правосуддя Полтавського
юридичного інституту Національного
юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

УДК 343.137.9

Забезпечення інтересів окремих учасників відновного правосуддя

Публічний інтерес у демократичній державі не завжди полягає у невідворотності кримінальної відповідальності кожного, хто вчинив злочин. У певних випадках бажаним результатом змагального судочинства є взаємоприйнятний для сторін компроміс, за умови відшкодування потерпілому шкоди [1, с. 95]. У свою чергу, зміщення акцентів у меті, яку ставить перед собою держава в межах кримінального судочинства, із покарання злочинця на відновлення прав постраждалої особи зумовлює, як вказують дослідники, «необхідність розширення участі потерпілого у кримінальному провадженні, запровадження процедур, в яких позиція потерпілого та підозрюваного, обвинуваченого має правові наслідки стосовно вирішення кримінально-правового конфлікту. У правовій науці такі процедури отримали назву консенсуальних (конвенціальних), відновлювальних, компромісних, примирливих, заохочувальних, що пов'язано з угодою, яка укладається в ході кримінального провадження за участю потерпілого, та є

одним зі способів реалізації відновлювального правосуддя, яке сьогодні набуває все більш чіткого правового окреслення» [2, с. 110]. При цьому слід констатувати, що у доктрині кримінального процесу розвиток відновлювального правосуддя сприймається виключно як позитивне явище. До числа переваг, серед іншого, відносять й низку факторів, що характеризують розширення приватних начал у сфері кримінального судочинства, зокрема: (1) встановлення можливості для активної участі сторін у формуванні рішення, що має для них суттєві наслідки. Мова йде про безпосередню та активну участь у вирішенні питань про відшкодування завданої шкоди, що дає можливість сторонам відчувати свою вагу в цьому процесі, на відміну від традиційної системи кримінального судочинства (яке сприяє формуванню почуття відчуженості і трансформації учасників процесу в його об'єктів); (2) забезпечення самостійності потерпілого та правопорушника у формуванні рішення у справі, що ґрун-

тується на принципі самовизначення сторін. Учасникам процесу передаються повноваження у сфері пошуку, формування та прийняття рішення, що має результатом позитивний вихід з конфліктної ситуації [3, с. 51-52].

Доказом вагомості відновного правосуддя в системі європейських стандартів, що висуваються до правової держави, може служити наявність цілої низки міжнародних документів програмного та рекомендаційного характеру, спрямованих на розширення та утвердження примирувальних процедур. У числі таких безумовно слід згадати Резолюцію ООН «Про основні принципи використання відновного правосуддя у кримінальних справах» 2002 р.; Основне Положення Рішення Ради Європейського Союзу «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві 2001 р.; низка Рекомендацій Ради Європи, зокрема № R (85) 11 щодо статусу жертви у межах системи кримінального права, № R 6 (87) 18 щодо спрощення кримінального судочинства, № R (87) 21 щодо зменшення ступеня віктимізації і надання допомоги потерпілим, № R (95) 12 щодо структури управління системою кримінального правосуддя, № R (99) 19 щодо принципів організації медіації у кримінальних справах та ін.

Запровадження інституту угоди про примирення у новітньому кримінальному процесуальному законодавстві України безумовно стало логічним кроком на шляху євроінтеграційних процесів. При цьому зазначений інститут, як і будь-яка новація у сфері права, не позбавлений недоліків та спірних моментів, доктринальне осмислення яких є завданням кримінально-процесуальної науки. Зважаючи на обмеженість обсягу публікації, в рамках даної статті зупинимось на питаннях можливості укладення угоди законним представником та строків виконання зобов'язань за угодою про примирення.

Укладення угоди законним представником. Стосовно питання щодо можливості реалізації права на укладення угоди через інститут представництва, нами свого часу висловлювалась думка про неприйнятність делегування потерпілим, підозрюваним (обвинуваченим) зазначеного права особам, які представляють їх інтереси у кримінальному провадженні. Разом із тим, вищевикладена теза має бути розглянута під децю іншим кутом зору у ситуації, коли залучення представника викликано не бажанням скористатися послугами професіонала, а певною специфікою учасника провадження. Зокрема, йдеться про інститут законного представництва, головним завданням якого є компенсувати нестачу процесуальної дієздатності окремих суб'єктів кримінального провадження, у тому числі при встановленні договірних правовідносин.

Відтак, цілком логічною виглядає позиція Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ), відповідно до якої «угода про примирення може укладатися, якщо її сторонами чи стороною є неповнолітні. У такому випадку угода укладається за участю законних представників і захисників неповнолітніх. При цьому якщо неповнолітній досяг шістнадцятирічного віку, він має право укладати угоду про примирення самостійно, але за наявності згоди його законного представника. Якщо ж неповнолітній не досяг 16 років, угоду про примирення за його згодою укладає законний представник неповнолітнього. Про надання згоди неповнолітнім, його законним представником у наведених вище випадках обов'язково має бути зазначено в угоді про примирення. Такий підхід слід використовувати, й коли укладається угода про визнання винуватості з неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим» [4].

Погоджуючись в цілому з позицією ВССУ щодо можливості застосування інституту угод за участю

неповнолітніх учасників кримінального провадження, на наш погляд, доцільно розглянути окремі пов'язані з цим питання, які, не знайшовши однозначної відповіді у доктрині кримінально-процесуальної науки, викликають складнощі у практичному правозастосуванні.

Зокрема, як зазначив ВССУ, у випадку недосагнення учасником провадження шістнадцятирічного віку, угоду від його імені підписує законний представник, але згода неповнолітнього є обов'язковою й має бути письмово відображена в угоді. При цьому, якщо у випадку з неповнолітнім підозрюваним (обвинуваченим) віковий діапазон таких суб'єктів є чітко окресленим (зважаючи на встановлену законом нижню межу віку кримінальної відповідальності) й становить від 14 до 16 років, то у випадку з неповнолітнім потерпілим дане питання залишається від-критим¹. Тобто, фактично закон дозволяє укладати угоду про примирення з потерпілим без встановлення нижньої вікової межі щодо останнього, а ВССУ при цьому зобов'язує потерпілого, який не досяг 16 років, засвідчувати свою згоду на встановлення договірних правовідносин.

Разом із тим, відсутність будь-яких обмежень щодо нижньої вікової межі потерпілого, допускає можливість виникнення ситуацій, коли така особа в силу свого недостатнього рівня соціопсихологічного розвитку не здатна буде усвідомити ті правовідносини, згода на встановлення яких від неї вимагається. Моделювання ситуації дозволяє піти далі й допустити випадки, коли недостатній фізіологічний розвиток малолітнього виключає не лише можливість усвідомлення сутності правовідносин, щодо яких вимагається згода, а й можливість засвідчення такої згоди своїм підписом.

Відтак, отримуємо дві гіпотетичні ситуації, у яких потерпілий в силу малолітства: (1) не здатен ні усвідомити, ні підписати угоду; (2) здатен підписати, але не здатен усвідомити зміст угоди та її юридичні наслідки.

Розглядаючи дані випадки через призму положень ВССУ, доводиться констатувати, що у першому варіанті можливість встановлення договірних відносин виключається за формальною ознакою, оскільки відображення в тексті угоди згоди неповнолітнього потерпілого на її укладення законним представником є обов'язковим. У другому варіанті вимога про надання згоди неповнолітнім формально виконується (хоча повнота усвідомленості потерпілим прийнятого рішення викликає значні сумніви).

На наш погляд, оцінюючи вищеописані випадки, слід орієнтуватися не на дотримання формальної вимоги щодо підтвердження потерпілим згоди на укладення законним представником угоди про примирення, а на ступінь усвідомленості самим потерпілим тих правовідносин, згоду на які він надає. Вбачається, що дані обставини мають бути встановлені судом під час вирішення питання про затвердження угоди.

При цьому відкритим залишається питання про можливість укладення угоди про примирення у випадку, коли через малолітство потерпілий однозначно не здатен письмово затвердити факт своєї згоди та / або усвідомити зміст правовідносин.

Знову ж таки, виходячи з інтерпретаційної позиції ВССУ, у подібних ситуаціях угода не може бути укладена, оскільки надання згоди неповнолітнім потерпілим є обов'язковим й жодних винятків Інформаційний лист не наводить. Проте, дана позиція видається сумнівною, оскільки з одного боку у значній мірі перекреслює цілі, на досягнення яких

---

¹ Тож, питання у першу чергу актуальне для угоди про примирення.

спрямований інститут угод у кримінальному провадженні, а з іншого – не враховує наявні законодавчі гарантії дотримання інтересів учасників провадження при затвердженні угоди.

Деталізуючи вищевикладену тезу, нагадаємо, що метою застосування угод у кримінальному провадженні є (1) максимальне забезпечення інтересів учасників кримінального провадження та (2) спрощення процедури й досягнення кримінально-процесуальної економії. Вбачається, що укладення законним представником угоди про примирення у багатьох випадках може відповідати інтересам малолітнього потерпілого (хоч останній цього й не усвідомлює). Більше того, сам по собі інститут законного представництва покликаний сприяти повноті реалізації прав та задоволенню законних інтересів суб'єкта провадження, дієздатність якого з тих чи інших причин є неповною. Відтак, законний представник виступає як субсидіарний учасник, завданням якого є компенсувати нестачу процесуальної дієздатності особи, яку він представляє. При цьому, розмежування часток наявної у неповнолітнього дієздатності і доповнюючої дієздатності законного представника, за образним висловлюванням Л. М. Лобойка [5, с. 152]², здійснюється не по прямій лінії (50% на 50%), а «по діагоналі» – від 0% до 100%: чим менше дієздатності у самого неповнолітнього, тим більша компенсаторна частка, яку вносить законний представник, і навпаки³. Відтак, повне заміщення малолітньої особи її законним представни-

ком при укладенні угоди видається нам цілком виправданим як з позиції захисту інтересів самої дитини, так і з погляду забезпечення максимально широкого застосування у кримінальному процесі спрощених (примирювальних) процедур.

Окрім вказаного, передбачаючи виникнення різного роду зловживань при встановленні договірних правовідносин у кримінальному провадженні, законодавець розробив систему гарантій, спрямованих на нівелювання проявів недобросовісної поведінки контрагентів. Зокрема, вирішуючи питання про затвердження угоди суд, серед іншого, має перевірити, чи не порушують умови угоди прав, свобод чи інтересів сторін або інших осіб (п. 3 ч. 7 ст. 474 КПК). Тож, відповідність угоди інтересам неповнолітнього в обов'язковому порядку перевіряється судом при вирішенні питання щодо її затвердження.

З огляду на викладені аргументи, на наш погляд, обґрунтовано видається пропозиція стосовно необхідності перегляду підходу ВССУ щодо укладення угод за участю неповнолітніх. Вбачається, що досягненню мети інституту угод у кримінальному провадженні та забезпеченню інтересів приватних суб'єктів сприятиме надання дозволу законному представнику укладати угоду від імені неповнолітнього потерпілого, без надання згоди останнім, якщо такий потерпілий не здатен надати та / або усвідомити свою згоду. При цьому за судом залишається право відмовити в затвердженні угоди на підставі п. 3 ч. 7 ст. 474 КПК, якщо буде встановлено, що такою угодою порушуються інте-

² Даний образ був використаний Л. М. Лобойком для демонстрації співвідношення кримінального переслідування та прокурорського нагляду на різних етапах досудового провадження, але, на наш погляд, він доволі влучно може бути застосованим і до розглядуваної ситуації.

³ Доволі показовим у цьому плані є наведений вище підхід ВССУ, який розподіляє ролі між законним представником і неповнолітнім щодо підписання угоди та надання згоди на таке підписання залежно від віку неповнолітнього.

реси потерпілого, від імені якого діє законний представник⁴.

Строк відшкодування шкоди в рамках угоди про примирення. Однією із сутнісних відмінностей інституту угоди про примирення від інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням правопорушника з потерпілим (ст. 46 КК) є можливість отримання правопорушником від потерпілого в рамках угоди так би мовити «кредиту довіри», що виявляється у відтермінуванні відшкодування завданої правопорушенням шкоди. При цьому строк відшкодування шкоди чи вчинення обвинуваченим дій на користь потерпілого є істотною умовою угоди про примирення (ст. 471 КПК). Разом із тим, закон не обмежує договірні сторони у визначенні строку, протягом якого правопорушник зобов'язаний задовольнити зафіксовані в угоді претензії потерпілого, залишаючи дане питання цілком у розсуд приватних суб'єктів, що вступають у договірні відносини. Подібна нормативна свобода у даному питанні стала підставою для висловлення окремими науковцями небезпідставного занепокоєння з приводу недостатнього законодавчого захисту інтересів потерпілого. Як відмічає Є. В. Повзик, «відповідно до ст. 476 КПК клопотання про скасування вироку, яким затверджено угоду, у зв'язку із невиконанням її умов може бути подано протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення. Проте, можлива ситуація, коли строк виконання умов угоди може перебільшувати строк давності притягнення до кримінальної відповідальності, а в такому разі інтереси потерпілого можуть залишитися незахищени-

ми» [2, 139]. Розвиваючи заявлену позицію, автор в якості позитивного прикладу наводить досвід Аргентини у вирішенні цього питання (у законодавстві якої відстрочка відшкодування шкоди обмежена часовими межами, тобто, якщо неможливо відшкодувати шкоду, спричинену злочином, суд на прохання обвинуваченого, за умови згоди потерпілого і вмотивованого клопотання посередника може розстрочити відшкодування вже визначеної шкоди, але на проміжок часу до одного року) і пропонує нормативно обмежити строк виконання умов угоди межами строку давності притягнення до кримінальної відповідальності [2, с. 138-139].

Подібний підхід, на наш погляд, заслуговує на схвалення, хоча й не виключає можливість наукової дискусії. Гіпотетично контраргументом проти зазначеної позиції може послужити погляд на відсутність у законодавстві обмежень щодо строку відшкодування шкоди в рамках угоди про примирення як на свідому позицію законодавця, спрямовану на розширення диспозитивності та максимальну дерегуляцію сфери, яка по суті стосується лише інтересів приватних осіб. Але при цьому згадується відоме висловлювання, що «обов'язок без санкції за його невиконання є лише благим наміром». Аналогічну ситуацію отримаємо й при укладенні угоди про примирення у випадку, коли строк відшкодування збитків перевищуватиме строк давності притягнення до кримінальної відповідальності. За таких умов важелі впливу потерпілого на обвинуваченого до спливу строків давності притягнення до кримінальної відповідальності будуть нівелюватися угодою, а після їх спливу – статтею 476 КПК. З іншого боку, в числі завдань кри-

---

⁴ Вбачається, що запропонований нами підхід у повній мірі може бути розповсюджений і на ситуації, коли потерпілий визнаний у передбаченому законом порядку недієздатним або обмежено дієздатним.

мінального процесу КПК (ст. 2) називає охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, одним з яких є потерпілий. Відтак не забезпечивши останнього від можливості укладення угоди про примирення, яка передбачатиме вихід строку відшкодування шкоди за межі строку давності притягнення до кримінальної відповідальності, законодавець по суті поставив під загрозу виконання одного з базових завдань кримінального провадження. Тож, на наш погляд, у даній ситуації звуження засади диспозитивності шляхом законодавчого обмеження строку виконання умов угоди межами строком давності притягнення до кримінальної відповіда-

льності послужить на користь захисту приватноправових інтересів потерпілого.

Підсумовуючи, сформулюємо наступні висновки:

1. Забезпеченню інтересів приватних суб'єктів сприятиме надання дозволу законному представнику укладати угоду від імені неповнолітнього потерпілого, без надання згоди останнім, якщо такий потерпілий не здатен надати та / або усвідомити свою згоду.

2. Метою захисту інтересів потерпілого послужить встановлення законодавчого обмеження строку виконання умов угоди про примирення межами строку давності притягнення до кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел

1. Глинська Н. В. Конфлікт інтересів у сфері кримінального судочинства: шляхи гармонізації / Н. В. Глинська // Захист прав і законних інтересів особи у кримінальному судочинстві : матеріали наук. семінару, 20 трав. 2011 р. / Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого", Ін-т вивч. пробл. злочинності Нац. акад. прав. наук України . - Х. : ФІНН, 2011. - С. 92-95

2. Повзик Є. В. Правові наслідки визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини (порівняльно-правове дослідження) : дис. .. канд. юрид. наук. 12.00.09 / Повзик Євген Вікторович. - Х., 2013. - 230 с.

3. Малярєнко В. Т. Відновлювальне правосуддя: можливості запровадження в Україні / В. Т. Малярєнко, І. А. Войтюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. - № 8 (34). - 2004. - С. 34-63.

4. Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод : Інформ. лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15 листопада 2012 р. № 223-1679/0/4-12

5. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальна компетенція : монографія / Л. М. Лобойко. - Д. : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. - 188 с.

Тітко І. А. Забезпечення інтересів окремих учасників відновного правосуддя

У статті викладено авторське бачення окремих питань реалізації інституту угоди про примирення у кримінальному процесуальному праві України. Висловлена авторська позиція стосовно наявних на сьогодні проблем. Запропоновані можливі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: приватний інтерес, приватні начала, угода, угоди в кримінальному провадженні, захист інтересів, угода про примирення.

Титко И. А. Обеспечение интересов отдельных участников восстановительного правосудия

В статье изложено авторское виденье отдельных вопросов реализации института сделки о примирении в уголовном процессуальном праве Украины. Высказана авторская позиция относительно существующих на сегодня проблем. Предложены возможные пути их разрешения.

Ключевые слова: частный интерес, частные начала, сделка, сделки в уголовном производстве, защита интересов, сделка о примирении.

Titko I. Safeguarding the interests of individual members of restorative justice

The article described the author's vision of the individual issues of the institute of settlement agreement in criminal procedural law of Ukraine. Expressed the author's position on the existing problems of today. Suggests possible ways to resolve them.

Key words: private interest, private elements, agreement, agreements in a criminal proceeding, protection of the interests, settlement agreement.